

SORSKÉRDÉSEK

Az „ősök jussán”¹

A Református Teológia Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója az elmúlt évben azt a megbízást kapta, hogy a Drávaszögben és Szlavóniában lévő református gyülekezetek javait írja össze. Ezt az összeírást az indokolta, hogy az 1991-ben kirobbant etnikai háború és az azt követő szerb megszállás szinte helyrehozhatatlan kárt tett és veszteségeket okozott az egyházközségek épületeiben és ingó javaiban is. Az összeírás során támadt az a gondolatunk, hogy az összegyűlt fényképekből *Ősök jussán* főcímmel egy három részből álló, 32-32 képet tartalmazó fényképkiallítást készítünk. Az első rész – *Imádság háború után* – 1998 őszén elkészült és december 9-én mutattuk be a Ráday Kollégium dísztermében az alábbi megnyitóbeszéd kíséretében.

1998 tavaszán – amikor több mint ötévi rettegés és félelem után vége lett a drávaszögi szerb megszállásnak – visszajöttek a gólyák is, és mint eddig még sohasem, egy-egy gólyapár fészket rakott a laskói és a várbaróci templom tetejére. Tompa Mihály örökszép sorai visszhangoznak bennem: „Megenyhült a lég, vidul a határ, / S te újra itt vagy jó gólyamadár / Az ócska fészket megigazítod, / Hogy ott kikelthesd pelyhes magzatod.”

Jelt adott az Isten, adventi jelt a nagy, sötét éjszakában, mint Bódi Vencelnek a Hargitán, amikor kettős lángot mutatott a régen elment leány gyertyája, hirdetve: érdemes várni, lesz boldogabb jövőd, lesz boldog találkozás. Üzenetet hoztak ezek a gólyák az elűzötteknek, a hontalanná lett földönfutóknak, a drávaszögieknek, szlavóniaiaknak: „Nagy vihar volt feldúlt berkeinkben / Enyhé árnyas rejtek nem fogad.” De mégis! Jöjjetek haza, mert elvonult a vihar. Igazítsátok meg a régi fészket, a szülőházat, az otthont – ha egyáltalán maradt belőle valami. Üzenetet – adventi üzenetet – hozott azoknak, akik otthon vészelték át a borzalmakat, akik azt a sorsot vállalták, amit Reményik Sándor fogalmazott meg egy másik megszállás idején: „Itthon maradok én! / Károgya és sötéten / Mint téli varjú száraz jegenyén. / Még nem tudom: / Jut-e nekem egy nyugalmas sarok, / De itthon maradok.”

Most újra ősz van, sőt eljött újra advent áldott ideje. A laskói templom tornyának tetejéről elszállott a golya, de a fészke háborítatlanul ott van. A drávaszögi és szlavóniai magyarok egyre többen jönnek, hogy újra birtokba vegyék az ősi jussot, a telket, a házat, a templomot, hogy tisztességgel eltemessék azokat, akiket itthon bős hordák agyonverték, meggyilkoltak, hogy megbékélést, adventi reménységet találjanak őseik földjén.

A laskói templomdombon – talán éppen azon a helyen –, ahol hajdanán Sztárai Mihály reformátor hegedűjén felsírtak az ősi zsolttárok, most egy szobor áll, melyet az első és a második világháborúban elesett laskói magyarok emlékére állítottak. A hősök neve felett Árpád apánk

¹ Elhangzott az *Imádság háború után* című fotókiállítás megnyitóján. A fényképek közvetlenül a délvidéki polgárháború után készültek, s a Drávaszög és Kelet-Szlavónia ősi református falvainak állapotát mutatják be. Ezt követően még két kiállításra való anyag gyűlt össze, így mindezeket az *Ősök jussán* összefoglaló sorozatcím alatt további, saját címekkel láttuk el. A fentiek szerint tehát a kiállítások címei: *Ősök jussán I. – Imádság háború után*; *Ősök jussán II. – Végek dicsérete*; *Ősök jussán III. – Magyarinak számítok*. A második témakör a Drávaszög „gyöngyszemeit”, a magyar falvakat és a magyar idők tárgyi emlékeit mutatja be. A harmadik kiállítás anyaga pedig a horvátországi magyar emlékművek (és a velük élő közösség) sorsába enged bepillantást. A fotókiállítások anyagát az OTKA támogatásával, a Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának munkatársai gyűjtötték. A fényképfelvételeket Küllös Imre református lelképásztor készítette, a kiállításokat pedig P. Szalay Emőke kandidátus, a debreceni Déri Múzeum gyűjteményvezetője rendezte. Mindhárom anyagot több kiállítóhelyen bemutattuk, az első részt Horvátországban és Szlovéniában is. (v. K. I.)

egyik honszerző vitéze hatalmas pallosára támaszkodva kémleli a tájat. Feje fölött a sejtelmes két szó: „Ősök jussán”. Végvári (Reményik Sándor) kemény sorait idézik fel bennem: „Ez a föld a miénk... / Ezer éve mi vagyunk itt urak / Isteni, ősi jusson: / Honszerző vér jogán!... / Hogy ez a föld hitvány kezekre jusson, / Az nem lehet...”

És mégis végig kellett néznie bizony, hogy lehet. A trianoni nagy kótya-vetye után láthatta a szerb királyi hadsereg megszálló katonáit, az 1940-es évek elején egy rövid időre összevilant tekintete a magyar honvédekével, aztán látta a felszabadítónak titulált sötétvörös csillagos katonákat, majd a különutas kommunista „Nagy-Jugoszlávia” összeomlását, a rettegést és félelmet hozó szerb megszállást, a szerb suhancok és fegyveresek garázdálkodását, az orgonakarból felcsapó templompusztító lángokat, a féktelen, de oktan gyűlöletet, melyet el kellett hordozniuk azoknak, akik otthon maradtak. De látta a múltó vihart, a visszatérő tavaszt, amikor visszaköltöztek a gölyák is és fészket raktak a templomtorony tetejére. A földrengés, a szélvész és a tűz után hallotta és hallja velünk együtt az Úr csendes és halk szavát: „Azon a napon felemelem a Dávid leomlott sátorát, és kijavítom repedéseit, és felemelem omladékeit, és megépítem azt, mint volt hajdanán. Hogy örökségképpen bírják...” azt! (Ámos 9, 11–12)

A háború és a megszállás után jártunk ezen a vidéken, hogy a nagy vihar után számbavegyük a megmaradt egyházi értékeket és épületeket. Amilyen megdöbbentőek a pusztulás méretei és képei, olyan felemelő az újjáépítés erőfeletti igyekezete. Az elűzöttek egy része is visszaköltözöben, vagy legalább nappalra, építeni hazajön. A kertek alatt még ott a sárga szalag. Minden bozót halálos aknáat rejt, de újra szántani és vetni akarnak, hogy meginduljon az élet. Ott jártunk a Drávaszögben és Szlavóniában, ahol néhány évvel ezelőtt a magyarok és a horvátok ellen fellázított szerbek ezt üvöltötték: *Baranya szerb föld a Balatonig. Itt minden a miénk!* és kirabolták, szétlőtték, felgyújtották a templomokat, parókiákat, otthonokat, amiket nem ők építettek. Elpusztítani szándékoztak ezeréves kultúránkat. A református és katolikus templomokat azzal a hamis szándékkal lőtték szét, vagy jóval a háború után azért gyújtották fel, hogy azokból fényjeleket adnak az ellenségnek. Aknákat vagy kézigránátot, szelídebb esetben halálfejes figyelmeztetést dobtak arra a házra, amelyet kiszemeltek, hogy a megfélemlített család elmenekülése után kirabolhassák. Sokan azért hagyták ott otthonukat, mert, ahogyan egy szemtanú nyilatkozott: *...napirenden van az emberek megcsönkítése, körmönfont*

Református parókia, Szentlászló, 1998. (vitéz Küllös Imre felvételei)

I. világháborús emlékmű, Laskó, 1999. (A szobor a pécsi Zsolnay gyár készítménye, a zománcos kerámia test világháborús és friss golyónyomokat őriz.)

megkínzása, fiatal nők megerősöklés, gyilkosságok: éjszakai lövéssorozatok az utcán...” Ezeket hallva csodálkozhatunk-e azon, hogy valaki, aki átélte ezeket a borzalmat, így fakadt ki: „Minden elismerésem az Önöké, Nyugati Urak! Hogy a trianoni rabszolgaságán bennünket, ázsiai barbárokat »igazi európai« civilizációnak sikerült eladniuk!”

Az öregek mégis maradtak, őrizni a tűzhelyt, az ősi jussot. Megőrizni még valamit, néhány bútort vagy néhány jószágot a gazdaságból. Fogcsikorgató, rettegő türelemmel, összeszorított szájjal hordozták azt a hordozhatatlan, kinszenvedést virágzó életet. Ahogyan *Végvári* biztatja egykoron az otthonmaradt erdélyieket: „Védd ezt a talpalatnyi telkedet, / Cserépkancsodat és tűzhelyedet, / Utolsó darab szarad kenyered! / De azt azután foggal, tűz körömmel, / Démoni dühvel és örült örömmel / Ahogy lehet...”

A fiatalabbaknak, a gyerekeknek el kellett menni, hogy megmaradjanak azok, akikért és akiknek érdemes őrizni az ősi jussot, az otthont, a telket, a termőföldet. Vajon ki mondja meg, kik voltak a bátrabbak, kik szenvedtek többet, azok-e, akik semmi nélkül elmentek, vagy azok, akik otthon szenvedték át az üldöztetéseket. *Kovács Zoltán*, a szentlászói gyülekezet kurátora családjával együtt az utolsók között hagyta el a falut. Szép emeletes házát, gazdasági épületeit földig rombolták. Kombájnjait, traktorait, gazdasági felszereléseit a szerb hordák elrabolták, 150 lábasjóságát elhajtották. *Gajnok Illés* presbiter az ostromlott faluba visszatérve a harcok közben mentette ki a gyülekezet úrvacsorai kelyhét. S sorolhatnám tovább százak és ezrek nevét, akik áldozatai lettek az értelmetlenül feltüzelt indulatoknak, vagy talán a nagyon is tudatosan kitervelt etnikai tisztogatásnak?

Küllös Imre fényképei már nemcsak a pusztítást, a romokat, hanem az újjáépítést is mutatják. Nemcsak a halált, hanem az élet indulását is. A kiállítás képei, és az általunk készített videofilm a múltat is idézi. *Sztárai Mihály* reformátor emléktáblája, a hercegszöllősi zsinat színhelye, vagy a laskói templom falában beépített XV. századi tabernákulum maradványa arról beszélnek, hogy ősi jussunk mindez, mert református és magyar. Széltől vagy felgyújtott, kiégett templomok falai között, ahol zsoldár zengett és az Úr igéje hangzott, most mélységes csend honol. Ahogy a XVI. századi templomaikra vonatkoztatva fogalmazta meg *Csanádi Imre*, az ezekre a templomokra is érvényes: „...tojáshéj, akárki melyet földbe taposhat, / hadak tengerében / rútt sajka, törekeny, / tárgya minden gonoszak. / Mégis megtartódat benne becsüld, magyarság, / ország lappangott itt, mikor nem vala ország: / ő árváit Isten vezérelvén hitben, / lett Bástya és Bátor-ság.”

Igen! Drávaszögben és Szlavóniában minden református templom eleitől fogva egy-egy ostromlott vár bástyafoka volt. Idegen népek tengerében évszázadokon át magyarnak és reformátusnak megmaradni csak úgy lehetett, ha mindenik bástyán hűség és áldozatos vigyázó állott. Csaknem százhusz esztendővel előtt *Szász Károly* dunántúli püspök a generális vizitáció során így szólt a szentlászóiakhoz: „Mint kis sziget a tenger közepén, mindenfelől csapkodva a hullámok által, mint magános fa a pusztaságban, hajlongva az erős szelektől, úgy álltok itt atyámfiai az idegen elem közepette. Századok teltek el, mióta a reformáció és a magyarság e kised kőszikláját itt ellenséges szelek és hullámok csapkodják.” Ez a kised kőszikla templomával együtt leromboltatott, gyülekezete szétszóródott, de már épül a templom, már legalább 10 magyar család véglegesen visszaköltözött, a befedett templomban vasárnaponként, vagy keresztelésre összegyülekeznek és újra hangzik a zsoldár és az Ige. „Ősi juss honszerző vér jogán” újra visszaveszik azt, ami mindig is az övék volt. Mert nem azoké a föld, ez a templom, akik féktelen dühükben lerombolták és népét elűzték, hanem azoké, akik újra felépítik.

A régiség homályába nyúlnak a ködlepte emlékek, melyek arról szólnak, hogy *Szentlászón* már a XIII. század elején, a reformációnak Baranyába s Szlavóniába érkezése előtt magyar templom volt; Luther, majd Kálvin tanítása állandó fészekre talált itt. „A régi templomból alig látszanak maradványok – jegyezte meg a generális vizitáció 1885-ben – mindössze egy hatalmas kőküszöb, őseink lábnyomától kopotva. A protestáns magyarság azonban fennmaradt, nemzedékről-nemzedékre újra szülte magát. Megtartotta a nyelvéhez, hitéhez való ragaszkodását.”

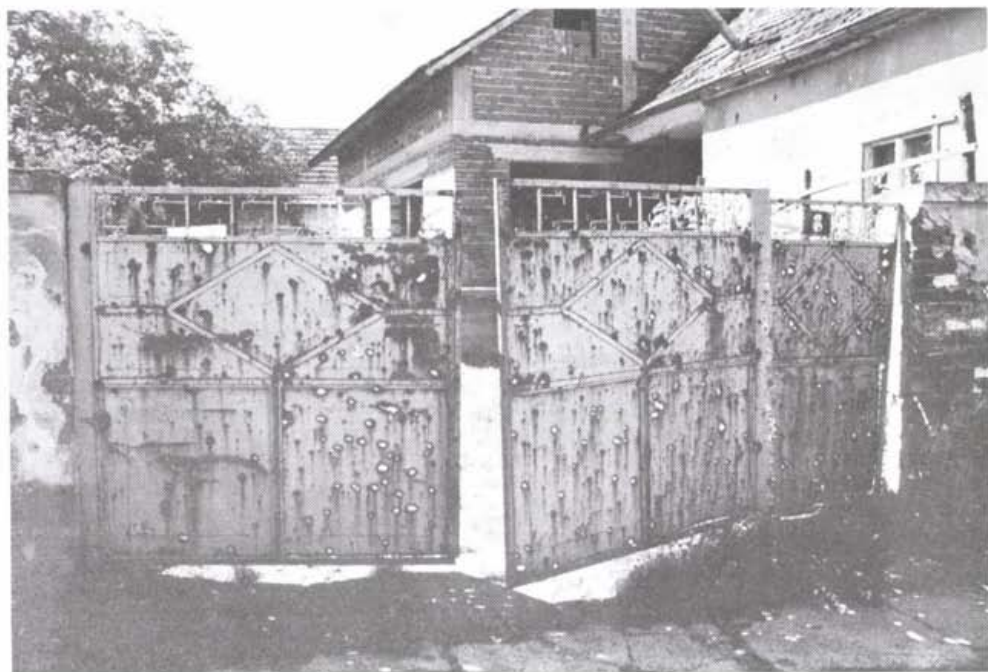
Szentlászó templomának küszöbe – amit a szerb gránátok sem tudtak a földből kiforgatni – honszerző magyarok lábnyomait őrszi. Sőt a hagyomány szerint abban a templomban, melynek fundamentumán e most lerombolt templom felépült, maga Pál apostol is prédikált, amikor Illyriában tértő úton járt.

Kórógy magyar népe Kálvin hitét vallja a reformációtól fogva. Amikor a torony az első aknatalálatot kapta, a kurátor éppen fenn volt ott egy presbiterrel, hogy megnézzze, merre szabad még az út, hogy az asszonyokat és a gyermekeket kimenekíthessék a háború gyilkos tüzéből. Az akna levetette őket a toronyból. Gyöke József kurátor zuhanó testét átszúrta a toronyóra nagymutatója. Házának kertjében temették el. Szöllöske János presbiter évek múlva úgy-ahogy felépült sérüléseiből.

A kórógyi templomot teljesen szétlötték, a parókiával együtt. Nem érhetette meg építésének 125. évfordulóját. A 100 éves évfordulóra íródott versből idézek néhány ma is időszerű strófát a lerombolt hajlék üszkös falaira gondolva: „Kórógyi magyarok, /hősök unokái! / Isten hőse vagy-e, / mint voltak apáid? / Küzdesz-e, győzől-e / hitetlenség ellen, / Küzdesz-e, győzől-e / önmagaddal szemben? / A négy szele felől / jöjj elő Szentlélek, / Lehelj a „kövekre” / hogy megélednének! / Nyisd meg szemünk, lássunk, / Csodás dolgaidra, / Fölfelé tekintsünk / feltámadt Urunkra”

Laskó a török hódoltság kezdetére forgalmas dunai kikötővé és vásártartási jogú, virágzó mezővárossá fejlődött, melynek kőtemploma volt. Ennek egyik emléke a templom északi falába beépített ablakzáró kő, vagy szentségtartó tabernákulum darabja, melyen az 1475-ös évszám látható. Alatta Marcus Flavius Félix hajdani római tiszt fogadalmi kőtáblája idézi a római időköt. Két évezred történetét építették és égették bele a laskói templom falaiba.

Maga a gótsztyl templom, melynek egyik eredeti aajtáját a század elején tárták fel, szintén a római erőd köveire épült. Ez a templom vált Luther és Kálvin új vallásának fellegvárává, innen sugárzott szét Sztárai Mihály hegedűjén és a dávidi zoltárok dallamain az Ige: „Idáig lopózdott, / itt talált lakozásra / napnyugati Kálvin / tilalmas tanítása...” A laskói templom kőfalain visszhangoztak először Sztárai ma is időszerű, népet sanyargató hatalmasságokat korholó kemény szavait: „Ezek Úristen, a te népedet rontják, nyomorgatják, / Számtalanképen örökségedet nagyon dúlják, fosztják, / Sok álnoksággal az szegényeket nyúzzák, ostorozzák, / Lám, özvegyeknek és árváknak hajokat szaggatják, / Szegény jövevény jó embereknak véreket kiontják, / Ó szállásokról kitzaszígalják és ugyan levágják. / Sok gonoszságot, hogy cselekesznek, akkor azt gondolják, / Isten nem látja és ezt nem érti, lám, ók azt állítják. / Azért éltekben soha magatokat ók meg nem jobbítják.”

Golyóverte vaskapu, Kórógy, 1998.

A 120 baranyai reformált egyház püspöki székhelye, az egykor hangos, forgalmas kikötőváros elcsendesült, amióta elvonult a Duna, s faluként vetődött szárazra, de kertjei még mindig megcsalatra, sóváran tekintenek a határ felé, a jóval alacsonyabb, nedvesebb réti földekre, az elpártolt víz helyére, ahol egy-egy szakállas, csavarodott törzsű, öreg fűzfa áll magánosan, tehetetlenül, szomjazva, az egykori táj ittfeljett jegyeként.

Hercegszöllős időverte, hulló vakolatú, kitöredezett ablakú templomában 1576-ban 40 baranyai prédikátor tett hitet Kálvin tanításának követelése mellett. A szöllősi egyházi törvények „*őseink bölcsességének e ragyogó bizonyágai*”, megdöbbenően szigorúak voltak: „...*valaki úgymond ez tudománt nem veszi közitökben, annak se ne köszönjete, se házatokba ne fogadjátok...*” *Veresmarti Illés* püspök, a zsinat elnöke, aki nem sokkal a zsinat előtt szabadult ki a budai beglerbég börtönéből ma is megfontolandó üzenettel zárta be a zsinatot: „...*véget kelleue immáron vetni minden haszontalan vitatkozásuknak!*”

A fényképek között látjuk a kiégett belyei templomot. Itt írta és rajzolta tizenegy esztendőn át *Angyalosi Demjén* prédikátor a XVII. század közepén szívet, lelket, szemet gyönyörködtető énekeskönyvét, a *Belyei Graduált*, református és magyar kulturális kincsünk, örökségünk egyik gyöngyszemét. Vajon az 50 főnyi reformátusság felépítheti-e újra templomát?

Küllös Imre képei üzenetet hoztak, felhívást és szelid parancsot a drávaszögi és szlavóniai, illetve a horvátországi magyar református testvéreinktől, ahol a hívek száma a mostani háború előtt 4500 fő volt. Most ugyan jóval kevesebb, de hála Istennek egyre gyarapodik, mert mindenki haza akar menni. Húsz megszervezett gyülekezetben és sok-sok szórványban jelenleg 8 lekipásztor szolgál. Nekünk az érettük való buzgó imádság, az áldozatos szeretet, a tényleges segítségnyújtás parancsát kell teljesítenünk. Nekik az ősi juss visszanyerésének, megújításának parancsát. De nemcsak a templomot, a házakat, az elaknásított földeket kell megtisztítani, megújítani, hanem lélekben is meg kell újulni, és meg kell békélni Istenrel. Úgy ahogyan *Ady* imádkozott:

„*Uram, háborúból jövök én, Mindennek vége, vége:
Békíts ki Magaddal, s magammal, Hiszen Te vagy a Béke.*”

Mindnyájunkat, akik magyarok és reformátusok vagyunk, határokon innen és túl, ami most megesezt a Horvátországban élő testvéreinkkel – ezeknek a képeknek a segítségével is – késztesen bűnbánatra és könyörgésre! Mondjuk együtt Sztárai Mihály énekével: „*Sok inségünkben hozzád kilátunk, / Felséges Uristen, / Mert megparancsoltad, / hogy megkeressünk a mi szűkségünkben. / Tudjuk, hogy méltán mi bűneinkért / Te megvertél minket, / Mert nem tiszteltünk, sőt ingereltük / Te szent Felségedet. / Réad maradtunk, / Mert, mindenektől mi elhagyattunk, / Az ellenségtől ostromoltatunk, / Naponként rontatunk. / Végy ki immáron e nagy inségből, / Pokol köteléből, / Hogy Te szent neved magasztaltassék / Mi nemzetségünkől...*”

A kiállítás záróképe a gólyafészkes *várdaróci* templomot mutatja. A gólyafészkek a templomtornyokon a horvátországi magyarok legújabb adventjének áldott jele: „*És hazahozom a fogságból az én népemet, az Izraelt, és fölépítik az elpusztult városokat, és lakoznak bennök. Szőlőket plántálnak és isszák azok borát, és kerteket csinálnak, és eszik azoknak gyümölcsét. És elplántálom őket az ő földjökbe: és nem szaggattatnak ki többé az ő földjökéből, amelyet aadtam nekik, azt mondja az Úr, a Te Istened!*” (Ámos 9, 14–15.)

1999 tavaszán újra visszajöttek a gólyapárok a laskói és a várdaróci torony tetejére és fiókákat költöttek, mintegy biztatva a sok szenvedést, pusztulást, veszteséget, tragédiát átélt drávaszögieket: „*Az élet él, és élni akar!*” Igen, de a gólyák, ha közeleg az ősz, melegebb tájakra szállhatnak!

„*Könnyű szárnyúak, jó – csak menjete! / Én a verébről mondok éneket, / S dicsérvén ezt a kis madarat / koldus, kopott, de hű – itt marad! / Lásd egy a sorsunk, ez köt engem is: / Hűség a földhöz zordon télben is. / S bár soha se érjünk enyhébb sugarat, / – Szenvedve, síron, ha így van megírva. / Élünk, halunk magyar ég alatt!*” (Sajó Sándor)

† Dr. Molnár Ambrus

Sorskérdések az Aranyosvidékben

A XIX. század végén a gazdasági fellendülés időszakában az iparosodó-polgárosodó Torda *Aranyosvidék* címmel hetilapot indított Torda-Aranyos megye, a táj gazdasági, politikai, társadalmi, művelődési, emberbaráti érdekeinek szolgálatára. A vállalkozás tartósnak bizonyult, 1891 és 1940 között negyvennyolc évfolyam látott napvilágot, ami sajtótörténeti szempontból – a születő és elhulló vidéki lapok sorában – rendkívüli teljesítmény volt. A lap honismereti szempontból is jelentőset alkotott, hiszen évtizedeken keresztül bemutatta az Aranyos menti tájat, a föld népét, viseletét, háziiparát, történelmi emlékeit, foglalkozott gazdasági életével, a kisebbségbe jutott magyarság nemzetiségi gondjaival stb.

Az 1970-es években a kolozsvári Korunk című folyóirat – mely akkor a nemzetiségi önismeret jelentős orgánuma volt – aranyosszéki szám megjelentetését tervezte. A felelős szerkesztő, Herédi Gusztáv felkért, hogy nézzem át az Aranyosvidéket, ismertessem a lapot, és elsősorban azokra az írásokra hívjuk fel az olvasó figyelmét, amelyek a nemzetiségi önismeret szempontjából aktuálisak lehetnek. Az aranyosszéki számot a cenzúra azonban nem engedélyezte, az Aranyosvidéket bemutató írás később megjelent ugyan (Korunk, 1979. 3.), de alaposan megkurtítva, a nemzetiségi sorsproblémákat felvető részeket kihúzták.

A következőkben elsősorban a cenzúrázott részekből, az erdélyi sorsproblémákat felvető írásokból tallóztam.

Az Aranyos mente kenyere

E táj gazdasági-társadalmi tekintetben heterogén terület, iparosodás és kezdetleges paraszti gazdálkodás, fejlődés és visszaesés gondja kavargoz az Aranyosvidék című lap hasábjain. Tordát, Aranyosgyérest, Marosújvárt és környéküket az iparosodás átforgalmazta, e körzet lakossága átrétegződött. Ezt a metamorfózist hitelesen tükrözi az időszak sajtóanyaga.

1892-ben felépült a tordai „cellulose-gyár, amely a rengeteg havasnak idővel amúgy is elkorhadó fáiból papírt csinál”. E gyárban munkához jutottak azok a szőlőmunkások, akik a filoxéra pusztításai miatt ép ez idő tájt kenyér nélkül maradtak. Az új üzem elsősorban külföldre szállított, s így módon növekedett Torda város részvétele az erdélyi exportban.

A környék népe dolgozott a tordai gipszgyárban is, „mely a város mellett lévő mészkőbányából szállított alabástromkővet dolgozta fel égetett és nyers gipszre”, valamint a gyéresi téglagyárban, „ahol 1909-ben Aranyosgyéres, Egerbegy, Gyéres-Szentkirály községekből 150 munkás kapott kenyeret ...naponta 12 ezer darab cserepet és 18 ezer darab. téglát állított elő”.

Az egyre növekedő természetes népszaporulat és az ezt követő földhiány az iparosodás ellenére munkaerő-vándorlást, illetve kivándorlást eredményezett. 1913 márciusában *Egy kis statisztika* címmel a lap a kivándorlásról írt és annak mutatóit elemezte: adatai szerint 1912-ben Torda-Aranyos vármegyéből 527 személy (479 napszámos, 23 iparos, 3 értelmiségi stb.) vándorolt ki, 331-en Észak-Amerikába, 169-en Romániába, 26-an Németországba, 1 pedig Angliába. Nemzetiségi megoszlás szerint 450 román és 77 magyar vándorolt ki. Figyelemre méltó az a jelenség, hogy Trianon után a román kivándorlás csaknem teljesen megszűnt, ellenben a magyar ugrásszerűen nőtt. A kivándorlás általános okáról Pálffy Miklós 1931 novemberében a következőket írta: „A népi szaporulat természetes térhódításával a földtáblák igen szerteforgácsolódtak, elaprózódtak. Azon a földön, melyen apáink egyedül gazdálkodtak, ma öt-hat család kénytelen megbirkózni az élet megszaporodott terheivel.” (Kor-kép Aranyosszéki népének mai életéből.) A kisebbségi sorba jutott magyarságot kivándorlásra kényszerítette az a tény, hogy a román uralom idején kiszorultak az állami hivatalokból, az állami tulajdonban lévő gyárakból, üzemekből, iskolákból stb., az új hatalom az önálló magyar gazdasági vállalkozásokat is jelentősen megnehezítette. A XX. század elején a vidéki iparosodást elősegítette a földgáz bevezetése a megyeszékhelyekre. A tordai cement-, szóda- és üvegyár ily módon olcsó fűtőanyaghoz jutott. Erről az eseményről dr. Fried Farkas *Torda nagy napja* címmel 1914 tavaszán a következőképpen tudósított: „Ünnepnapok jelentőségével ér fel Tordán március huszonegyediké, az a nap, amelyen az Európára szóló hatalmas ipari alko-

tás a Sármás–Torda–Marosújvár földgázvezeték átadatott rendeltetésének. Ha a jövő történetírója megírja Torda város történetét, azt két fő korszakra fogja osztani: a földgáz előtti és földgáz utáni Torda korszakára.”

Vasút az Aranyos mentén

A XIX. század végén a vidék legfontosabb gazdasági-műszaki problémája az Aranyos menti vasút megépítése volt. Az Aranyosvidék 1892-ben javasolta a „Kolozsmonostorról Tordaszentlászlón át, Tordáig húzódó vaspálya építését”, de a legkitartóbban az Aranyos mentén építendő vasút kérdését tartotta napirenden. A *Vasútkérdés* című írásában mondandóját a következőképpen indokolta: „A volt Aranyosszék községei, hogy megélhessenek, kénytelenek termékeiket Kolozsvárra behordani és a havasokon át egészen Topánfalváig, keresni azoknak piacot. Ezt az utat hetenként megteszik s a telet kivéve az egész évet úton töltik. Kikaknázásra várnak a járai, kis-oklosi, a podságai völgyben lévő finom szemcsés fehér és rózsaszínű márványtelepek...a több helyen felbukkanó gránittelepek...az ércneműekben a pirit...mely különösen Offenbánya körül nagy mennyiségben fordul elő. Igen fontos a Torda város erdejében lévő mangánérc, valamint a Jára vize mentén lévő antimon érc. Az aranybányászat is rendkívül sokat nyerne a közlekedés megkönnyítésével. Az egész útvonal ősi rengeteg erdőségek közelében visz el, a vasút a faanyag kellő értékesítésének hozná meg századok óta hiába vált időpontját. Hogy a tordai sóbányák a vidékkel közvetlen kapcsolattal nem bírnak, annak már többször megadtuk az árát. A marosújvári szódagyárat építő társaság is először Tordán akart építeni.” (1894. 38. szám)

A vasút végül is megépült, és 1912. június 18-én Tordáról elindult az első szerelvény Topánfalva felé. Bodor Ákos írta *Vasút és turisztika* című fejtegetésében: „Torda-Aranyos vármegye és Torda város gazdasági életére nézve a közeli napokban szinte ki nem számítható fontossággal bíró esemény ment végbe: átadták a forgalomnak a Torda–Topánfalva–Abrudbánya-i vasutat. Városunk egész gazdasági élete megduzzad, mert egy 100–140 km hosszú völgy minden szükségletét Tordán, vagy legalább a város érintésével fogja beszerezni, fölöslegét pedig a gazdasági élet nagy vérkeringésébe itten fogja átadni...az új vasút mentén égbenyúló sziklák, erdős bércek terülnek el, melyeken gyöngyözve rohannak alá a hegyi patatok, hogy végül a változatos folyású Aranyosba vessék magukat. Ezeknek a hegyeknek a szépségét, a vizek zúgását, erdők susogását, friss levegőjét kell nekünk csengő aranyra beváltanunk.” (1912. 26. Szám)

Mi lesz Torockóval?

A kialakuló ipari körzeteken kívül eső területek – ebben az időszakban – gazdaságilag alig lépnek előre, vagy visszaesnek. Torockó egykor neves vasbányászata is végnapjait éli. Nagy Albert szomorúan írta Torockó iparáról című beszámolójában: „A torockói népek virágzó vasbányászata volt (a XIX. század közepéig a modern vasipar létrejöttéig Erdély legjelentősebb vasműves központja), a romlás, a pusztulás nyomai láthatók a hajdan virágzó ipartelepen, a mai vasbányászat alig vánszorog, szinte minden haszon nélkül. A kohók tüze ugyan még pislákol, de a verők többsége hallgatásba merült, a nép kenyere egyre feketébb lesz. Torockón a lakosság alig 25 %-a foglalkozik földműveléssel, a többi ma már idegen helyeken, napszámmal keresi meg mindennapi kenyerét.” (1892. 46. szám)

A XIX. század végére a torockói vasbányászat helyzete még nehezebbé vált: „Ma csak két kohó és egy verő dolgozik, a közelben lévő bányák szökekövei kiapadtak, az erdőket kiirtották és a faszén megdrágult, a torockói kohók nem tudták felvenni a korszerűbb nagy olvasztókkal.” (1899. 9. szám)

Mi lesz a torockói nép sorsa? – tette fel több alkalommal a kérdést a hetilap, s a megoldást a korszerű állami ipartelep létesítésében látta. Ennek reménye csillant meg a XX. század elején, amikor elterjedt a hír, hogy „állami támogatással felújítják a torockói vasipart, villamosmű és vasút is épül”. A szép terv azonban nem valósult meg. Az utolsó próbálkozásra 1907-ben került sor, a torockói bányákat megvásárolta egy felső-sziléziai társaság, amely három évig kutatott – eredménytelenül – újabb vasérctelepek után, majd véglegesen beszüntette a termelést.

A torockói vasbányászat haldoklása újabb kivándorlási hullámot okozott: „Torockó 1800 lakosából 1906-ban 10 család költözött ki Amerikába – jelentette szomorúan az Aranyosvidék –, acélizmú vasember mindegyik, de itthon munkára nincs kilátás, s élni kell.” (1907. 4. szám)

A nehéz életkörülmények a torockói asszonyokat és leányokat arra indították, hogy varrottas háziipar teremtésével próbálkozzanak. Torockószentgyörgyön Csíky Viktorné tanítónő vezetésével csipkeverő tanfolyamot szerveztek. Erről 1909 januárjában számolt be az Aranyosvidék: „A tanfolyam célja e fontos háziipar versenyképessé fejlesztése és főleg a már feledésbe menő régi csipkeverő művészet felélesztése, közkinccsé tétele s a legszebb ősi minták felelevenítése”. Három évvel később a torockói csipke sikert arat: „Tavaly több mint 8 ezer méter csipkét vertek a Torockó vidéki nők s igen sokat szállítottak Angliába is” – szölte a tudósítás.

A *Háziipar Torockón* című írás 1910 májusában Buzogány Elekné tanítónő eredményeiről számolt be, aki Téglás István tanfelügyelő támogatásával kezdte a munkát: „Nyolcvan asszony és leány állandóan varrt egész télen és közel hétezer koronát keresett szorgalmas munkájával, olyan lendületet vett a torockói háziipar, amilyenre még gondolni sem lehetett, a sok szép varrottasról csak csodálattal beszélhetünk.”.

Az országos háziipari mozgalom keretén belül az Aranyos mentén is megkezdődött a jellegzetes népi mesterségekkel foglalkozó helységek és családok felkutatása, annak háziiparrá fejlesztése. Alsójárában 1909-ben háziipari szövetkezetet alapítottak, hogy „a harmincnyelc fazekas családot a züllésről megmentsek”, Mészkon 1913 őszén alabástromfaragó, esztérgályozó tanfolyam indult. A lap napirenden tartotta, ösztönözte a létai, szentlászlói, kisbányai, bágyoni, ludasi, harasztosi, felvinci varrottas-készítés, a havasi fafaragás háziiparrá fejlesztését.

Torda-Aranyos magyarságának önrendelkezése 1918-ban

A vesztes első világháború után az erdélyi magyarság teljesen magára maradt, e kiszolgáltatott helyzetben a magyarság számára az egyetlen reményt a nemzetek önrendelkezési jogát kinyilvánító wilsoni elvek jelentették. (Később kiderült, hogy ezeket a demokratikus elveket

Torockó, felső piacsor (Furu Árpád felvétele)

csak a győztesekre vonatkozóan alkalmazták.) Ezekben a sorsdöntő hetekben Erdély több városában a magyarság kinyilvánította az önrendelkezéshez való jogát, és tömegtüntetéseken juttatta kifejezésre tiltakozását az anyaországtól való elszakítása ellen.

Az őszirózsás forradalom kitörését követő eseményekről az Aranyosvidék dokumentumértékű tudósításokban számolt be. Részletesen ismerteti Torda-Aranyos vármegye magyarsága 1918. december 8-án Tordán megtartott önrendelkező nagygyűlésének eseményeit. A tordai Vigadó nagytermében tartott gyűlésen – a lap szerint – Torda város és Egerbegy, Aranyosgyéres, Mészkö, Sinfalva, Szentmihályfalva, Torockó, Várfalva községek népes küldöttségei vettek részt. Több falu magyar képviselői azonban nem indulhattak el, mert a román nemzeti gárdák megakadályozták őket ebben.

Az önrendelkező gyűlés elnöke dr. Páll Vencel volt, aki az egyhangúlag elfogadott határozat lényegét az Aranyosvidékben a következőképpen foglalta össze: „Torda-Aranyos vármegye magyarsága tiltakozik a románság gyulafehérvári határozata ellen (amelyben kimondta Erdély egyesülését Ó-Romániával), és megalakítja a megye magyarságának védszövetségét. Követeli a wilsoni elvek alapján Erdély önrendelkezési jogát, ha pedig a románság impériumát mégis ki akarná terjeszteni reá, akkor a megalakulandó külön Erdélyi Magyar Köztársasághoz csatlakozását már most kimondja”. A védelmi szövetség elnöke Tompa Árpád főgimnáziumi igazgató lett, a tordai és vidéki választmányba községenként két-két tagot választottak.

A győztesek azonban nem vették figyelembe az erdélyi magyarság önrendelkezését. 1918. december 18-án a román csapatok – Berthelot francia tábornok engedélyével – birtokba vették a stratégiai fontosságú székelykocsárdi Maros hidat. A hidat védő székely katonákat nehezen lehetett rávenni a visszavonulásra, Fényes László kormánybiztos pedig a román parancsnok előtt kijelentette: „A magyar nemzet soha, sem a Maroson túli földről, ahonnan Önök most jönnek, sem arról a földről, ahová most mennek, lemondani nem fog.”

1918. december 21-én az Aranyosvidék – a magyar impérium alatt megjelenő – utolsó számában ekképpen fogalmazott: „Polgártársak! Fényes László kormánybiztos alapján közlöm a polgársággal, hogy Vyx francia alezredes értesítése szerint a román csapatok a hadi szempontból fontos pontokat, köztük Székelykocsárdot és Kolozsvárt, valamint több más erdélyi várost ideiglenesen, míg a francia csapatok beérkeznek, jogosultak megszállni”. A lap ugyanabban a számában közölte az Erdélyi Főkormánybizottság felhívását, amelyben a magyarságot az 1918. december 22-én Kolozsváron tartandó önrendelkező nemzetgyűlésen való részvételre szólította fel. A győztesek a kolozsvári önrendelkező határozatot sem vették figyelembe, 1918 szomorú karácsonyán a román csapatok bevonultak Erdély fővárosába.

Benedek Elek „fiai” Tordán

Trianon után az erdélyi magyarság kisebbségi sorsba jutott és az új hatalom alig titkolt ellenszenvvel viseltetett a magyar irodalmi-művészeti élettel szemben.

Az erdélyi irodalmi-művelődési élet újjászervezését az első időkben Benedek Elek a Budapestről Székelyföldre visszatért író vállalta magára, aki választott író „fiai”-val – Nyíró Józseffel, Tamási Áronnal, Szentimrei Jenővel stb. – járta Erdély városait és irodalmi esteken népszerűsítette az erdélyi irodalmat, hirdette a kisebbségi magyarság élethez és munkához való jogát.

Az Aranyosvidék 1924. november 24-én *A magyar szó ünnepe Tordán* című vezércikkkel köszöntötte Benedek Elek „fiai”, de a székely írók a csaknem elszabotált engedély miatt, csak decemberben juthattak pódiumhoz. Ekkor Nyíró József, Szentimrei Jenő, Páll Árpád, György Dénes szavalóművész, Rezik Károly csellóművész, Albisy Margit énekesnő és Sürger Mária táncosnő lépett fel. 1927 novemberében *Benedek Elek és a kolozsvári székely írók estélye* címmel számolt be a lap az újabb vendégjátékról: „Benedek Eleket...percekig tartó ünneplés fogadta – írta a lelkes tudósítás. György Dénes, erdélyi költők verseit szavalta, Nyíró regényrészletet olvasott fel, Ferenczy Erzsébet székely népdalokat énekelt, Szentimrei a költői alkotás szépségeiről beszélt, Tamási novelláját olvasta”.

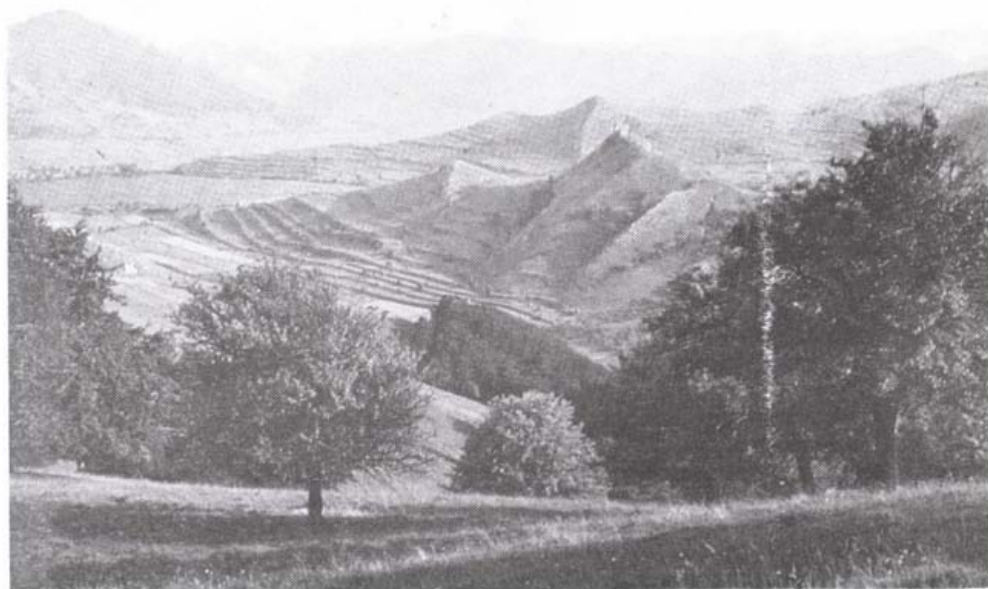
1926-ban Marosvécsen Kemény János kastélyában megalakult az *Erdélyi Helikon szabad írói munkaközösség*, mely huszonhét erdélyi író tömörített és amelynek egyik célja a szellemi mun-

kások közéleti szerepének növelése volt. Ennek a gondolatnak a jegyében az erdélyi írók több sikeres felolvasóestet rendeztek. Tordára 1927. április 30-án érkeztek. Az Aranyosvidék *Az Erdélyi Helikon irodalmi estélye* című írásában hatalmas sikerről számolt be. „Író és közönség bensőséges összhangban talált egymásra – szölt a beszámoló –, a közönség zúgó tapsa közepette foglalt helyet az emelvényen az estély tíz szereplője. A bevezetőt Kuncz Aladár tartotta *Az Erdélyi Helikon céljáról* címmel. Kemény János verset olvasott fel, majd Gyallay Domokos egyik derűs novellája, Szentimrei Jenő szabadvers-formájú költeménye, Tamási székely regényrészlete következett. Ligeti Ernő versei fejezték be a műsor első részét. Szünet után, Kádár Imre drámai hatású verseit, saját költeményeit és román ballada fordításait, Hunyadi Sándor *Gyöngyvér* című novelláját olvasta... leghatásosabb Áprily Lajos versei voltak, amelyeket zúgó taps követett, befejezésül Nyíró József székely történeteket mondott el”.

Később a kisebbségi magyarság szolgálata a lap számára véget ért: 1940-ben az Aranyosvidéket a román hatóságok betiltották, 1990-ben pedig rövid megjelenés után újra megszűnt.

Az Aranyosvidék csaknem fél évszázados tevékenysége, az Aranyos mente magyarságának mai időszerű gondoljai azonban az egykori sorskérdések megoldásáért síkraszálló lap igazát bizonyítják.

Sebestyén Kálmán

A Kőköz és a torockószentgyörgyi vár madártávlatból (Furu Árpád felvétele)